

KUR'AN'DA BİLGİ

-The Knowledge in the Qur'an-

Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi

Email: tyesilyurt@firat.edu.tr

Özet: Bu araştırma, Kur'an ekseninde bilgi konusunu ele almayı amaçlamaktadır. Kur'an, bilgi olarak bilgiyi değerli görür; dini ve dünyevi bilgi arasındaki uçurumu ortadan kaldırmayı önerir. Ancak Kur'an, bilgiyi salt rasyonel ve ampirik alana hapsedmek yerine, onu aşkın bir ufka yayar; dolayısıyla Kur'an da bilgi beşeri olan kadar metafizik olanı ve vahyi de kuşatır. Bilgiye atfedilen bu kapsamlılık, çağdaş anlamda, oldukça kapsamlı ve indirgemeci olmayan bir tutum geliştirmeyi ve beşeri tecrübe alanını tüm boyutlarıyla kucaklamayı önerir.

Abstract: This paper aim to discuss the problem of knowledge from the perspectives of Qur'an. The Qur'an ascribe the value to the knowledge as a knowledge and eliminate the separateness between the religious and secular knowledge. But the Qur'an don't limited the knowledge by the rational and empiric field, on the contrary it spread it on the transcendental horizon. For that, the knowledge in the Qur'an includes the metaphysical and the revelation as it includes the secular one. This comprehensively propose to develop a attitude whics is comprehensive and not reducing and to emrace the all dimensions of human experiences.

Sözlerin en güzeli olarak indirilen¹ Kur'an'a göre, gerçeklik tüm bilişsel aktivitelerin nihai hedefini belirleyen temel referans noktasıdır.² Her şeyden önce Kur'an, bir gerçekliği merkeze alır, ondan söz eder ve dolayısıyla o, bir gerçeklik rehberidir.³ Gerçek olanın varlığını öne çıkarma, gerçek olmayanı, uydurma olanı ya da bilgiye dayanmayan her türlü irrasyonel olanı

¹ 39. Zümer, 23.

² Gerçeklik ya da Klasik Terminolojideki ifadesiyle el-Hakikat, bilginin imkanını belirleyen önemli bir hareket noktasıdır. Bir süje obje ilişkisi olarak tanımlanan bilgi, her şeyden önce bir gerçekliği merkeze alır. Bu nedenle eşyanın hakikatini belirleme, ona ilişkin bilginin imkanını belirleyecek yolun başlangıcı olmaktadır. Bkz. Neseî, Ebu'l-Berekât, *el-Umde*, Tah. T. Yeşilyurt, Malatya, 2000, s.2, Taftazânî, Saduddin, *Şerhu'l-Akâid*, tah. A. Hicâzî es-Sekâ, Kahire, 1988, s.12-13; en-Neccârî, Halil b. Ali, *Şerhu Umdeti'l-Akâid*. Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa: 1667, Vr.2a.

³ Kur'an bunu, doğruluk ya da hidayet rehberi olarak ifade eder. (39. zümer, 23).

dışlar. Bu yönüyle Kur'an apaçık bir kitaptır ve onda kuşkuya yer yoktur.⁴ Kur'an'a göre bilgiye dayanmayan ve dolayısıyla bilimsel bir temeli bulunmayan hiçbir açıklamanın, yorumun yada söylentinin⁵ değeri ve gerçekliğinden söz edilemez. Bu bağlamda Kur'an, gerçekliği bilgi temelinde açıklayan bir kitaptır: "*Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap gönderdik*"⁶. Bu nedenle bilgi, insan aklının yaratıcı bir unsuru olduğu kadar, ilahi vahyin de bir armağanıdır.

Kur'an bilgi sürecine eşlik eden pek çok kavramı muhtevi ise de, bunların hiçbirisi anlam derinliği ve geniş kullanım alanı içinde "ilim" terimine eşit değildir. Bilgi bir şey hakkındaki doğru veya yanlış malumat anlamına gelebilmesine karşılık ilim, teori, eylem ve eğitimi de içerir⁷ ve ilimde kesinlik olmalıdır.⁸ Kuran, bilgiyi akla, hikmete ve zihinsel algıları doğruluğa dönüştürmektedir. Bu nedenle Kur'an'ın bilişsel süreci ifade etmek için kullandığı merkezi şemsiye kavram ilimdir ve bu ilim, akletme, gözlem, hatırlama, çağırışım ve son olarak da eylemi de içerir. Kur'ana göre bilme edimi, yalnızca olgusal veya fenomenal alanı değil, onun ötesini de yani metafizik alanı da kuşatır; peygamberlere bizatihi Allah tarafından ilim verilmiştir⁹ ve onlara indirilen vahiy de ilim olarak nitelenir. Zira Kur'an, bir yönüyle kendini Allah'tan gelmiş bir bilgi olarak tanımlar.¹⁰ Bir başka anlatımla Kur'an, felsefi bir bilgi tanımı ortaya koymamakla birlikte, Kur'an'a dayalı olarak geliştirilebilecek bir epistemoloji bütüncüldür; bilginin herhangi bir türüne indirgenemez,¹¹ ilahi bilgiyi olduğu kadar beşeri bilgiyi de kuşatır. Zira insanlar olgusal bilgiye olduğu kadar, gerçeklikler bilgisine de ihtiyaç duyarlar. Bu Kur'an metafiziğinde, Adem'e yaşamaya mahkum olduğu yeryüzünde bütün var olanların bilgisi kadar, semavi gerçekliklerin bilgisinin de verilmesiyle gerçekleşmiştir.¹² İlmin ve onu kuşatan kavramların tek bir birleşik ilim kavramı için kullanımı; dini ve seküler bilginin sınırlarını kaldıran ve onu salt bir düşünce ve eylem sınırlarının ötelere taşıyan evrensel bir sentezdir. Zira Kur'an, dini ve dünyevi bilgi arasında açık bir ayrım yapmıak

⁴ 2. Bakara, 2.

⁵ 25.Furkan, 5; 68.Kalem, 15; 73 Mutaffifin, 13.

⁶ 7. A'raf, 52.

⁷ Absar Ahme, "İslam Bilgi Kuramını Keşfetmek", *Dini Bilginin İmkani*, s.57.

⁸ Bilgiz, Musa, *Kur'an'da Bilgi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.37.

⁹ 12.Yusuf, 22, 68.; 21.Enbiyâ, 74; 27.Neml, 15.

¹⁰ 2.Bakara, 120, 145; 13.Ra'd, 37.

¹¹ Çağdaş dünyada, bilgiyle ilgili rasyonalist ve ampirik varsayımlar büyük ölçüde indirgemecidirler. Çünkü her ikisi de ancak kendi ulaşabileceği bilgi alanını gerçek kabul etmekte ve onun dışındaki bilgi alanlarını yok saymaktadır. Bu ise bilginin bütüncül bir anlaşımını ele veren bir yaklaşımı öneriyor görünmüyor. Bu varsayımlar için bkz. Ayer, A.J., *Language, Truth and Logic*, Penguin Boks, London, 1990.

¹² 2. Bakara, 32.

yerine, bilginin bütün çeşitlerine değer atfeder ve bütün olguları, dünyanın nihai kaynağını gösteren işaretler olarak takdim eder. Dağ, taş, canlıların yaratılışı ve bunlardaki güzelliklere dikkat çeken Kur'an, bu görüngüler dünyasının arkasında reel olanı¹³ ve görünenin arkasındaki görünmeyen saklı anlamı keşfetmeye çağırır. Kur'an epistemolojisinde görünenle görünmeyen, fiziksel olanla metafizik olan birbiriyle kucaklaşır. Kur'an'ın bilgiye bu bütüncül yaklaşımı, yaşamın ve tecrübenin gerçekliklerini bir bütün olarak anlamlandırmayı önerir.

Kur'an'a göre bilgi bir üstünlük ölçütüdür. Bakara Sûresinde Kur'an, insanın bilgi kapasitesini, onu melekler de dâhil bütün yaratıkların üstüne yerleştiren bir ölçüt olarak belirler; çünkü melekler sayamadığı halde, Âdem 'şeyler'in isimlerini sayabilmiştir. Dolayısıyla Hz. Âdem'in meleklerle olan üstünlüğü, bilgiye dayalı bir üstünlüktür.¹⁴ İnsanlar arasında da Kur'an, bilenleri bilmeyenlerin üzerinde bir konuma yerleştirir: "*Hiç bilenlerle bilmeyenler birbirine eşit olurlar mı?*"¹⁵ O, bilmeyi 'gören insanlara', bilgisizliği ise 'gözü görmeyen'e benzetir.¹⁶ Melekler: *Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alim ve hakim olan ancak sensin, dediler.*¹⁷ İyilik, doğruluk, güzellik ve son olarak iman bilgiye dayanırken;¹⁸ kötülük, cehalet, iman etmeye hazır olmayış anlamındaki kalbin mühürlenmesi de bilgisizliğin bir sonucu olmaktadır.¹⁹ Çünkü ilahi bilgiye muhatap olan ve onun doğruluğuna inananlar, ancak ilim sahipleridirler.²⁰ Bilgi ve türevleri, Kur'an mesajı açısından taşıdığı önem nedeniyle pek çok ayette tekrarlanır.²¹ Hiçbir dünya görüşü, Kur'anın verdiği kadar, bilginin peşinden koşmayı bireysel ve toplumsal yükümlülük kılıp, araştırmaya, incelemeye, akletmeye ve düşünmeye ibadet olarak aynı ahlaki ve dini anlamı vermez. Bilgi, insan için bir kalite işaretidir ve her bilenden daha iyi bir bilen vardır.²² Bu nedenle Kur'an, bilginin toplumun tüm katmanlarınca tutkuyla kucaklanmasını ve tüm entelektüel çabalarda kendini göstermesini ister.

Kur'an'a göre, kuşkuдан arınmış, gerekli şartları taşıyan, delile dayanan kesin bilgi, insan tutuma ve davranışlarının da doğruluk ölçütüdür. Bu-

¹³ Bkz. 2.Bakara, 28, 164, 259; 3.Ali-i İmrân, 190; 43. Zuhur, 12; 45.Câsiye, 12; 71.Nuh, 15; 88.Gâşiye, 17, 19-20.

¹⁴ Armağan, Mustafa, *İslam'da Bilgi ve Felsefe*, İstanbul, 1999, s.25.

¹⁵ 39. Zümer, 2.

¹⁶ 40.Mümin, 58.

¹⁷ 2.Bakara, 32.

¹⁸ Özcan, Haneî, *Epistemolojik Açından İman*, İstanbul, 1992.

¹⁹ 5. Mâide, 104; 9.Tövbe, 93.

²⁰ 2.Bakara, 145; 3.Ali-i İmrân, 19; 17.İsra, 107.

²¹ İlim ve türevleri Kur'anda, 700'ün üzerinde tekrarlanmaktadır. (Bkz. Kutluer, "İlim", XXII/110).

²² 12.Yusuf, 75.

nunla birlikte, sahip olunan bilginin anlam ve değeri, taşıdığı kesinlikle doğru orantılıdır. Kesin olmayan ve zanna dayanan bir bilginin epistemik değerinden ve geçerliliğinden söz edilemez. Kur'an, bu anlamdaki bir bilgiyi bilgisizliğe eşit görür. "*Hâlbuki onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz, hakikat bakımından hiçbir şey ifade etmez*".²³ Bir takım çirkin tutum ve davranış içinde olanların, zanna uymak dışında hiçbir sağlam bilgileri yoktur.²⁴ İnsanlar zihinlerinde kuruntulayıp doğruluk atfettikleri pek çok şeyin doğru olmadığını ve gerçek olanın ne olduğunu kesin bir bilgi ile ahirette bileceklerdir.²⁵ Kur'an'a göre, beşeri alanda olduğu kadar, metafizik alanda da akıl yürütme, düşünme ve tartışma delile ve bilgiye dayandırılmalıdır. Bu nedenle akıl yürütmenin, düşünmenin bilinen alanlarla ilgili olması ve bilgi sahibi olmadan bu tartışmalardan kaçınılması gerekir.²⁶ Öyleyse herhangi bir ilmi delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak için söz söyleyenlerin bu tutumları herhangi bir bilimsel anlam taşımamaktadır.²⁷ Bunlar veya cinleri Allah'a ortak koşanlar bilgisizce bir tutum içindedirler²⁸ ve onların bu çabalarının kendi arzularına uymak dışında herhangi kognitif anlamı yoktur.²⁹ Bilgiyi görmezlikten gelen ve arzularına uyarak beyinsizce bir tutum içine girenler, gerçekten kaybedecek olanlardır.³⁰ Bilgisizce Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Allah, bu zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.³¹ İnsanlar, haklarında kesin bilgileri olmayan bir konu da tartışmamalı,³² bunu Allah'tan istememeli,³³ bir bilgisi, rehberi ya da aydınlatıcı bir kitabı yoksa salt sapkınlık için söz söylememelidir.³⁴ Herhangi bir alanda akıl yürütülecek veya söz söylenecekse bu, bilinçli ve bilgiye dayanan bir eylem olmalıdır: "...eğer doğru iseniz bana ilim ile haber veriniz".³⁵ Bilgiye dayanmayan bir konuda, hiç kimseye boyun eğilmemelidir.³⁶ Kur'an herhangi bir bilimsel kanıtı dayanmayan her çabayı geçersiz görmekte, yermekte ve hatta bilmeden bilinçsiz ve bilgisiz bir tapınmayı ve ibadeti bile anlamsız saymaktadır. "*Onlar, Allah'ı bırakıp, Allah'ın kendisine hiçbir delil indirmedigi, kendilerinin dahi*

²³ 53.Necm, 28.

²⁴ 4.Nisâ, 157.

²⁵ 56. Vakıa, 95; 69.Hakka, 51; 102.Tekasür, 5,7

²⁶ 3.Al-i İmrân, 66.

²⁷ 31.Lokman, 6.

²⁸ 6.En'âm, 100.

²⁹ 6.En'am, 119.

³⁰ 6.En'am, 146.

³¹ 6.En'am, 144.

³² 22.Hac, 3.

³³ 11.Hud, 46-47.

³⁴ 22.Hac, 8-9; 24.Nur, 15.

³⁵ 6.En'âm, 143.

³⁶ 31.Lokman, 15.

hakkında bilgi sahibi olmadıkları şeylere tapıyorlar".³⁷ Öyleyse Kur'an perspektifinde, bilgiyi arama ve bilmediğini bir bilene sorma bir erdem olarak takdim edilmektedir.³⁸

Gerçekliğin ne olduğunu bilmeyen, buna rağmen bilgisizce tartışmaların ve Allah'a karşı düşmanca tutum takınanların içine düştükleri çelişkili durumu zikreden Kur'an,³⁹ bilen ve bilgiye dayalı iş ve tutum geliştiren insanları ise övmektedir. Çünkü Allah'ın kendi hakikatlerini anlatmak için evrene koyduğu göstergeleri ve örnekleri ancak bilenler anlayabilirler; O'na gerçek anlamda saygı duyanlar da yine bilgi sahipleridir.⁴⁰ Zira Yüce Allah, yalnızca bilen bir toplum için ayetleri geniş geniş açıklamaktadır.⁴¹

Kur'an bilgiyi bir üstünlük ölçütü olarak belirleyip, bilginin peşinden gitmeyi salık verir ve aksine bir tutumu cehalet olarak niteler. Dolayısıyla "cahiliye" hem bilgisizliğin hem de bilinçsizce davranış biçimlerinin ve tutumların hükümran olduğu bir dönemi nitelemek için kullanılır. Bununla birlikte Kur'an'da felsefi anlamı içinde somut bir bilgi tanımı belirlendiğini söylemek kolay görünmüyor. Bunun yerine Kur'an, bilme sürecini, ona eşlik eden kavramları gündeme taşır, bilginin objesini belirleyerek, çağdaş anlamıyla bir bilgi ontolojisi ortaya koyar. Aslında imanın başlangıçtaki ikrarından tutun da ahlaki imalarının ayrıntılı incelemesine kadar her dini iddia da, bir bilgi ontolojisi gerekmektedir.⁴² Kur'an, bilinebilir alanı (bilginin objesi) olgusal ve nesnel gerçeklik dünyasından aşkın ve metafiziksel düzleme kadar oldukça geniş bir yelpazede belirler. Kur'an'ın bizatihi metafizik alanı da bilginin konusu olarak nitelemesi, metafizik düzlemin insan için ontolojik bir imkân oluşu anlamına gelir. Çünkü Kur'an'da Tanrı'nın her bir sözü gibi, evrenin her bir fenomeni de Tanrısal gerçekliği göstermesi bağlamında düşünen akıllar için birer "gösterge/ayet"dirler.⁴³ Bir "burada" ve "şimdiler" dünyası olan evren, bütün somut gerçekliğiyle karşımızda durmaktadır. Bir başka anlatımla Kur'an, gerçekliği yalnızca gözlemlenebilir alanda tüketmez. Ancak Kur'an'a göre gerçeklik kategoriktir; olgular birer alt gerçeklikler ve nihai gerçeklik değildirler. Nihai gerçeklik Tanrı'nın kendisidir, nihai gerçekliğe ilişkin beşeri bilgi mümkün olmakla birlikte mutlak değildir.⁴⁴ Kur'an'ın bu iması, deneyci rasyonalist değer biçimlerin ötesine uza-

³⁷ 22.Hac, 71.

³⁸ Bkz. 16.Nahl, 143; 21.Enbiyâ, 7.

³⁹ Bkz. 6.En'âm, 108, 119, 144; 22.Hac, 3; 30.Rum, 29.

⁴⁰ 29.Ankebut, 35; 30.Rum, 22; 35.Fatır, 28.

⁴¹ 6.En'âm, 97, 105; 7.A'râf, 32; 10.Yunus, 5.

⁴² Schrag, Calvin O., "Ontology and The Possibility of Religious Knowledge", *Religious Language and The Problem of Religious Knowledge*, London, 1968, s.201.

⁴³ 2.Bakara, 106, 145, 248, 259; 3.Al-i İmrân, 13, 49; 5.Mâide, 114; 6.En'âm, 4; 7.A'râf, 73; 15.Hicr, 88; 16.Nahl, 11; 17.İsra, 12; 29.Ankebut, 15; 30.Rum, 58; 34.Sebe, 9; 36.Yasin, 41; 48.Fetih, 20.

⁴⁴ Agwan, A.R., "The Epistemological Dimension of Ecology: Some Islamic Propositions", *Journal of Objective Studies*, 7:2, s.79-80.

nan bir ufuk izler. Kur'an'a göre nihai gerçeklik ruhani olmakla birlikte, bu gerçekliğin yaşam tarzı onun dünyevi etkinliğine dayanmaktadır. Zira bizim, hem içte (enfüs) hem de dışta (afak) Allah'ın işaretlerini görebilmemiz, ancak onların birliği sayesinde olabilmektedir. Kur'an'ın bu kapsamlı bilgi ve varlık kuramı, onun, insanın duygu, düşünce ve aksiyondan oluşan üç yönüne de eşit şekilde muamele eden bir din oluşunu ele verir.

Kur'an'ı Kerimde "ilim" kavramı daha ziyade ilahi bilgi yahut vahiy anlamında kullanılmakta, ayrıca gerek insanın vahyedilmiş ilahi hakikate dair ilmi, gerekse bilme melekesiyle kazandığı dünyevi ilmi ifade etmek üzere çeşitli ayetler yer almaktadır.⁴⁵ Kur'an'da Allah'ın en yetkin şekliyle bilen bir varlık olduğu, alim, habir, şehid, hafız, muhsi ve vasi gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim, zaman ve mekan sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikar her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek manasına gelir.⁴⁶ Kur'an, bütün gizli-saklı olanlar kadar apaçık olanların bilgisinin de Allah'a ait olduğunu,⁴⁷ yeryüzünde Allah'ın bilgisi dâhilinde olmayan hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğini mutlak biçimde iddia eder. Bununla ilgili ayetler şunlardır: "*Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyüğü de şüphesiz, apaçık kitaptadır*"⁴⁸. Bir başka ayette ise, insanların çoğunun bilmediğini ve ancak bir kısmının bildiklerinden söz eder, "*Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler*".⁴⁹ Kur'an şunu da ilave eder: "*Onlar ancak zanna uyarlar*".⁵⁰ Başka bir anlatımla, halk yalnızca 'görüş' sahibi olup, uygun anlamıyla 'bilgi' sahibi değildirler. Allah bilir, insanlar ise bilmezler.⁵¹ Bu ayetlerde mutlak ve en yetkin şekliyle bilmenin Allah'a ait olduğu ve Allah'ın bu-bilgisine nispetle beşeri bilginin bir hiç oluşuna vurgu yapılmaktadır. Ancak Tanrı'ya ait olan mutlak bilme edimi, beşeri bilginin imkânını dışlamaz.⁵² Aksine Kur'an, beşeri bilginin imkânından söz etmekte ve pek çok ayette bilgiyi bizatihi insanın kendisine atfetmektedir.⁵³ Tutum ve davranışlardaki tutarlılık ölçütü olarak bilgiyi belirlemede ve gerçek anlamda Allah'tan korkanların⁵⁴ ve Kur'an'ı gerçek anlamda anlayabilecek olanların⁵⁵ bilgi sahipleri oluşu vurgulanmakta ve bilen insanlar Allah'ın varlığı ve

⁴⁵ Kutluer, "İlim", XXII/110.

⁴⁶ Yavuz, Y. Şevki, "İlim", D.İ.A, XXII/108.

⁴⁷ 2.Bakara, 77; 5.Mâide, 99; 6.En'am, 3, 9; 9.Tövbe, 78; 11.Hud, 5; 16.Nahl, 19, 23.

⁴⁸ 34.Sebe, 3.

⁴⁹ 30.Rum, 7.

⁵⁰ 4.Nisâ, 157; 6.En'âm, 148; 53.Necm, 23, 28.

⁵¹ 2.Bakara, 216, 232; 3.Al-i İmrân, 66; 16.Nahl, 74.

⁵² Maruf, Muhammed, "Islamic Theory of Knowledge" *Iqbal Review*, (April, 1996), s.95.

⁵³ 28.Kasas, 78; 40.Mümin, 83.

⁵⁴ 35.Fatır, 28.

⁵⁵ 3.Al-i İmrân, 7.

birliğinin tanıkları olarak takdim edilmektedir.⁵⁶ Allah'ın evrene sermiş olduğu ayetlerini, anlayan, akleden ve düşünenler de yine bilgi sahipleridir. Bu ve bunun gibi ayetler, beşeri bilginin imkânını belirlemekte ve insan için bilgiyi bir erdem olarak görmektedir. Kur'an'da bilgi hem Tanrı'ya hem de insana atfedilmektedir. Bu nedenle pek çok düşünür, bilgiyi tanımlama yolundaki uğraşlarında her iki bilgi türünü kapsayan bir tanıma ulaşmayı hedef seçmişlerdir.⁵⁷ Allah insanı hiçbir şey bilmez iken yoktan yaratmış ve ona bilip anlayacak, düşünüp sonuca ulaşabilecek yetiler vermiştir.⁵⁸ Bu insanın daha yaratılıştan bilen bir varlık olarak yaratıldığını ve insan için bilmenin imkânını belirlemektedir. Bu nedenle Kur'an'da, bazen fiil ve zihni çıkarıma dayalı süreci ifade eden,⁵⁹ bazen bir bilinçlilik durumunu öne çıkaran,⁶⁰ bazen de tümüyle rasyonel yetilere çağrı yapan⁶¹ vurgular yer almaktadır. Aslında Kur'an, beşeri bilgi alanıyla kapsamlı biçimde ilgilenmek yerine, onun ayrıntısını insana bırakır. Bu konuda Kur'an'ın ilgilendiği tek konu işin ahlaki yönü; yani bilginin nasıl bir amaç için kullanıldığıdır. Bu konuda Kur'an, insanların bilgi yeteneklerinin zayıflığına değil, ahlaki zafiyetlerine işaret eder. Başka bir anlatımla, bilginin özü insan açısından çaba ve gayretin imkânı ve gerekliliğini dışlamaz ve insanın çabası olmadan hiçbir bilgi elde edilemez. Çünkü ilim kavramı, Kur'an semantiği açısından Allah'ın bilgisi ve vahye işaret etmekle birlikte, bu insanların kendi çabalarıyla elde ettikleri beşeri bilgiyi dışlamamakta ve bir yönüyle onu da içirmektedir. Onun için bilgi için bilgi yerine, pratik için bilgiye vurgu yaparak biraz daha pragmatik bir çizgi izler. Bu açıdan Kur'an perspektifinde bilgi, hikmet ile uzlaşır ve eyleme dönüşür.

Bilgiyi insan için ontolojik bir imkan olarak gören Kur'an, dinî ve dünyevî bilginin sınırlarını aşan bir sentez ortaya koymakla birlikte, yalnızca kesin bilgiye önem atfetmektedir. Bilginin kesinlik ve güvenilirliğini etkileyen faktörlerin başında da bilginin kaynakları gelmektedir. Çağdaş epistemoloji de, bilginin vazgeçilmez kaynakları arasında yer alan, rasyonel ve empirik değer biçimler, Kur'an açısından da bilginin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak Kur'an'a göre duyular ve akıl, bilginin önemli iki kaynağı olmakla birlikte, bilgiyi yalnızca bununla sınırlama beşeri tecrübe alanını tüm kapsamlılığıyla kuşatamamaktadır. Bu nedenle Kur'an, duyular ve aklın yanında, tecrübenin tüm alanlarını kuşatabilecek kapsamlı bir epistemoloji geliştirmeyi önerir ve bilgiye erişim araçlarını yalnızca duyular ve akıl ile sınırlamaz. Kur'an'a göre, belirsizlik barındıran, kuşku içeren ve epistemik bir kesinlik düzeyine ulaşmamış bilgi, kaynağı itibarıyla da güven-

⁵⁶ 3.Al-i İmrân, 18.

⁵⁷ Özcan, Hanefî, *Matürîdî'de Bilgi Teorisi*, İstanbul, 1993, s.32.

⁵⁸ Bkz. 16.Nahl, 78; 67.Mülk, 23; 32.Secde, 99.

⁵⁹ 12.Yusuf, 73.

⁶⁰ 4.Nisâ, 43.

⁶¹ 17.İsra, 12.

nilir bir bilgi olarak değerlendirilemez. Bu tarzdaki bir beşeri birikime bilgi değil “zann” adını verir. Bu bilgi sağlam duyu kaynakları ya da akıl yürütme değil, insanın arzu, istek ve güdülerinden (hevâ)⁶² kaynaklanmaktadır. Sağlam kaynaklara dayalı bir bilgiyi takip etmek yerine, arzu ve heveslerin peşinden giderek bilgisizce bir yol izlemeyi Kur’an yerer⁶³ ve onları bilgisizce arzu ve isteklerinin peşinden koşmakla suçlar.⁶⁴ Bunun da ötesinde Kur’an, araştırma ve soruşturma yerine, sorgulayıcı ve yaratıcı bir düşüncenin kaybı anlamına gelen, taklidi, çoğunluğun görüşüne tabi olmayı⁶⁵ ve aklın duyuların güdümüne verilmesini yasaklar.⁶⁶ Yani, bilgisizce, cahilce, vahyin bildirmediği, akıl ve naklin bildirmediği şekilde bunu yapmaktadırlar. Oysaki Kur’an’ın önem atfettiği bilgi, insanın istek ve arzularından kaynaklanmayan, sağlam ve güvenilir bir temelden doğan, her çeşit şüpheden arınmış kesin bilgidir.⁶⁷

Kur’an bilgi edinme sürecinde duyu algılarına büyük bir önem atfeder. Her ne kadar Tanrı ve metafizik gerçeklikler bir anlamda her çeşit algıyı aşan bir görünüm sergiliyorsa da, Allah’ın varlığının anlaşılmasında da duyu verileri vazgeçilmez bilgi kaynaklarıdır. Kur’an, Allah’ın varlığının bilinmesi yönündeki kognitif bir girişimde beşeri yeteneklerin evrene ilişkin duyularına çağrıda bulunur. Tanrı’nın bizim için bilinebilir olan yönü, insan ve evrende kendini açığa vuran Tanrısal gerçekliklerde tecelli eden nitelikleri açısından olmaktadır. Bu nedenle Kur’an’da Allah’ın her bir sözü gibi, evrenin her bir fenomeni de ilahi gerçekliği göstermesi bağlamında düşünen akıllar için birer ayettirler.⁶⁸ Allah insanı hiçbir şey bilmez iken, var ederek ona kulak, göz ve kalp vermiş ve insanlardan bunları uygun yerlerde kullanmalarını istemiştir. İnsan görececek, işitecek ve bunlar kanalıyla aldığı verileri akıl süzgecinden geçirerek bilgiye ulaşacaktır.⁶⁹ Kur’an açısından duyular, bilgi edinme sürecinde başvurulması gereken önemli araçlar olmakla birlikte, tek araçlar değildir. Beş duyu yalnızca dışsal gerçeklikler hakkında veri sunmaktadırlar. Hâlbuki beş duyunun alanını aşan, ancak yine de duyu tecrübesine konu olabilen sevinç, keder, neşe ve hatta kişinin benliği ancak kalb ile duyulanabilmektedir. Bu sebeple Kur’an, bilgi edinme sürecinde kalbe de özel bir önem atfeder. Kalp, fiziksel bir organ olarak değil,

⁶² Bu konudaki bazı ayetler için bkz. 17.İsra, 36; 45.Câsiye, 23; 46.Ahaf, 4.

⁶³ 18.Kehf, 28; 28.Kasas, 50; 54.Kamer, 3.

⁶⁴ 30.Rum, 29.

⁶⁵ 7.A’râf, 179; 6.En’âm, 116; 28.Kasas, 50; 30.Rum, 29;

⁶⁶ 10.Yunus, 42;

⁶⁷ Bilgiz, s.24.

⁶⁸ 2.Bakara, 106, 145, 248, 259; 3.Al-i İmrân, 13, 49; 5.Mâide, 114; 6.En’am, 4; 7.A’râf, 73; 15.Hicr, 88; 16.Nahl, 11; 17.İsra, 12; 29.Ankebut, 15; 30.Rum, 58; 34.Sebe, 9; 36.Yasin, 41; 48.Fetih, 20.

⁶⁹ Uyanık, Mevlüt, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara, 1999, s.93.

aksine düşünen, araştıran ve son anlamda da iman eden duyu olarak işlev görür.⁷⁰ Kur'an'a dayalı olarak geliştirilmesi olası bir epistemolojide, duyu, akıl ve kalp bir anlamda birbirini tamamlayıcı bir fonksiyon icra etmektedir.⁷¹ Süje-obje arasındaki ilişkiye, duyular, akıl, kalb, sezgi gibi değişik duyular aracılık etmekte ve bunların kolektif çabalarının sonucunda bilgi oluşmaktadır. Kur'an'ın pek çok ayetinin bilgi edinme sürecinde bu aygıtlara çeşitli biçimlerde göndermelerde bulunduğunu söylemek mümkündür. Belki Kur'an'ın amacı bir epistemoloji geliştirmek olmadığından bunların işlevlerine ve nasıl fonksiyon gösterdikleri üzerinde ayrıntılı olarak durmaz. Görme, duyma, işitme, dokunma vs. duyu algıları büyük ölçüde olgusal alana hasredilmektedir. Oysaki Kur'an'ın önemle dikkat çektiği alanlardan birisi de olgusal alanı aşan aşkın alan (gayb)dır. Bu nedenle Kur'an kapsam olarak olgusal alanı aşan ve onun ötelere uzanan, bir başka anlatımla bu görüngüler dünyasının geçici fenomenlerinin ötesine nüfuz ederek "reel/kalıcı" olanı anlayabilecek bir bilgi yetisine de atıfta bulunur.⁷² Kur'an duyu organlarını işletmeyi salık verir, ve onları işletmemeyi, fonksiyon dışı bırakmayı, gerçeğe bigane kalmayı eleştirir.⁷³ Allah insanı hiçbir şey bilmediği halde yaratmış ve ona işitme duyusu, gözler ve gönüller vermiştir.⁷⁴ Bilmeden ve körü körüne bir şeyin arkasına düşülmemesi gerektiğini ifade ederek, kulak, göz ve kalbin bundan sorumlu olacağı vurgulanır.⁷⁵ Allah basiret sahibi olanlara çağrıda bulunur⁷⁶ ve olgu ve olaylardaki saklı anlamı basiret sahiplerinin keşfedebileceği ifade eder.⁷⁷ Kur'an pek çok ayette ise doğrudan doğruya, bakma, müşahade ve görmenin bilme eylemindeki fonksiyonuna atıfta bulunur.⁷⁸ Olgulara bakıp onlardan sonuç çıkarmayı özendirir.⁷⁹ Devenin yaratılışına, göğün yükseltilişine ve dağların nasıl dikildiğine veya yeryüzünün nasıl döşendiğine bakmayı ve onlardan bilgiye ulaşmayı tavsiye eder.⁸⁰

Kur'an epistemolojisinde, bilginin diğer önemli kaynağı hiç kuşkusuz akıldır. Bilginin oluşumu, duyu organları aracılığıyla elde edilen verilerin akıl tarafından süzgeçten geçirilmesi, işlenmesi ve soyutlanmasıyla meydana gelir. Bu yönüyle akıl, duyulardan gelen verileri ayıklar ve çelişkiden arındır-

⁷⁰ Bkz. 7. A'r af, 19; 9.Tövbe, 87, 127; 17.İsra, 36; 63.Münâfikûn, 3.

⁷¹ 17.İsra, 36.

⁷² 22.Hac, 46.

⁷³ 7.A'râf, 179.

⁷⁴ 16.Nahl, 78.

⁷⁵ 17.İsra36.

⁷⁶ 59.Haşr, 2.

⁷⁷ 3.Al-i İmrân, 13.

⁷⁸ 2.Bakara, 51, 44, 60, 128; 4.Nisa, 105; 21.Enbiyâ, 30; 39.Zümer, 75; 63.Münâfikûn, 4;

⁷⁹ 21.Enbiyâ, 30; 71.Nuh, 15.

⁸⁰ 88.Gâşiye, 17-20.

rır.⁸¹ Akıl, Kur'an'da isim olarak değil, fiil olarak kullanılır, dolayısıyla durağan ya da statik bir konumu değil, aksine işleyen, iş gören, çalışan, aktif olan dinamik bir beşeri yetiyi ifade eder. Kur'an mükerrer defa akla vurgu yapar, akletmeye çağırır⁸² ve aklını kullanmayanları şiddetle yerer. Bilgi sürecinde akıl yürütmenin ve düşünmenin vazgeçilmez yerini belirleyen Kur'an,⁸³ gerçek anlamda aklını kullananların ancak bilen insanlar olduğunu ifade ederek,⁸⁴ akıl yürütme ile bilgiye ulaşma arasında yakın bir ilişki kurar.

Ancak Kur'an açısından bilginin alanı, kapsamı ya da araçları yalnızca akıl ve duyular alanından ibaret değildir. Kur'an'a göre bilgi, akıl ve duyuların çok daha ötesine uzanır. Kur'an epistemolojisinde olgulara ait bilgiler, vahiy, Allah'ın bilgisi, hikmet, gözlem ve deneyin her biri önemli bir fonksiyon icra eder ve bilgi sürecinde birbirini tamamlarlar. Kur'an, geçersiz ve kuşkuya dayanan bilginin kaynağının sağlam bir kaynak değil, aksine kişisel arzu ve kuruntulardan kaynaklandığını (zan) ifade etmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da bir anahtar kavram olarak kullanılan ilim, tamamen güvenilebilir bir kaynaktan alınan bilgiyi, yani ilahi vahyi de içermektedir. Kur'an'da ilim kavramı, vahiyyle ilgili bir kavramsal çerçeveye yerleştirilmiş, bizzat güvenilir kaynağa, Mutlak Gerçekliğe dayandığı için de objektif geçerliliğe sahip olabilmıştır. Kur'an vahyi ilim olarak niteler⁸⁵ ve bu açık ilim dururken, şüpheli ve kesin olmayan arzularının peşinden koşmanın anlamsızlığına vurgu yapar. Zan ve tahmin ilim değildir, ilim, kesinlik ve gerçeklik ifade eder. Kur'an, vahiy kanalıyla, hem nesnel dünyaya ilişkin bir takım bildiri-lerde bulunur, hem de ezeli gerçeklikleri açıklar ve aynı zamanda tarihsel bir takım olaylardan da söz eder. Kısacası Kur'an açısından vahiy, bilişsel bir değer ifade eder.⁸⁶ Bu nedenle Kur'an'a göre vahiy, bilginin şaşmaz, aşınmaz ve aşılmaz kaynağıdır.⁸⁷ Ve Kur'an'a göre vahiy, bilgi edinmenin tek kaynağı olmamakla birlikte, en önemli kaynağıdır. Vahiy, hem geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek zaman konusunda bilgi vermektedir.⁸⁸

Sonuç olarak, Kur'an'a göre insan yaratılıştan itibaren bilgi sahibi olabilecek şekilde var edilmiş; ona araştırma, inceleme eğilimi verilmiş ve bilgiyi elde edebilecek yeteneklerle donatılmış olarak dünya yaşamındaki yerini almıştır. İnsanın kendisinin ve çevresinin farkında olabilmesi; anlam üretebilmesi ya da problem çözebilmesi, kendisine verilen akıl yoluyla kavramlar, semboller, alegoriler üretebilmesi ve onlardan anlam çıkarabilmesi, açık biçimde Yüce yaratıcının onu yaratılıştan bilen varlık olarak var ettiğini ve dolayısıyla Hz. Adem'in ilk entelektüel kişilik olarak dünya yaşamındaki

⁸¹ Heidegger, Martin, *The Metaphysical Foundations of Logic*, Bloomington, 1984, s.52.

⁸² 2.Bakara, 44, 73, 242; 3.Al-i İmrân, 65; 6.En'âm, 32; 10.Yunus, 16.

⁸³ 29.Ankebut, 24.

⁸⁴ 2.Bakara, 219; 6.En'âm, 50; 30.Rum, 8; 34.Zümer, 42; 45.Câsiye, 13; 59.Haşr, 21.

⁸⁵ 2.Bakara, 45.

⁸⁶ 4.Nisa, 163; 19.Meryem, 11; 41.Fussilet, 12

⁸⁷ Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi*, 43.

⁸⁸ 3.Al-i İmran, 44; 12.Yusuf, 102; 30.Rum, 1-5; 5.Mâide, 67; 24.Nur, 55; 48.Fetih, 16;

yerini aldığını göstermektedir. Bilgiyi bir üstünlük ölçütü olarak belirleyen Kur'an, bilgiyi bilgi olarak değerli görür; her çeşit bilgiye değer atfeder; dinî ve dünyevî bilgi arasındaki uçurumu ortadan kaldırmayı önerir. Çünkü Kur'an'a göre ilim yüce bir derecedir; sahibini yüceltir ve dolayısıyla Allah'ın insanlara bir lütfüdür.⁸⁹ Bilgisizlik, inançsızlığın önemli bir nedeni olduğu gibi, bilgi de insanı imana ulaştıran önemli bir etkidir.⁹⁰ Ancak Kur'an perpestifinde bilgi, oldukça kapsamlıdır, salt beşeri ya da salt ilahi bilgi yoktur ve son tahlilde bilgi her ikisini de eşit şekilde içerir. İnsanın bilgiye erişiminin önünü açan Kur'an, insanı salt rasyonel ve empirik değer biçimlerin kısıkacına hapsedmek yerine, onu da aşan, eşit şekilde metafizik alanı ve vahyi de içeren olabildiğince geniş kapsamlılıkta ortaya koyar. Bilgiye bu tarz bir yaklaşım, çağdaş dünyada, oldukça çoğulcu ve indirgemeci olmayan bir tutum geliştirmeyi önerir ve beşeri tecrübe alanını tüm boyutlarıyla kucaklar.

⁸⁹ 4.Nisâ, 113.

⁹⁰ Bu konuda bazı ayetler için bkz. 2.Bakara, 230; 4.Nisâ, 174; 6. En'âm, 104, 157; 12.Yusuf, 40; 11.Hud, 120; 16.Nahl, 75.